प्रवेश सं०

विषय: धर्मशास्त्रम्

क्रम सं०

नाम त्रिस्थली सेतुसार:

ग्रन्थकार भट्टोजि दीक्षित:

पत्र सं० १-१३

श्लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ) ४५

पंक्ति सं० (पृष्ठे) १२

आकार: ११.६ x ४.१.

लिपि: दे.ना.

सं. १७०६

आधार: का.

वि० विवरणम् पू.

आ. ८१६५

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—१९५१—५० ०००

13885

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिस्थलीसेतु

श्री

१३५५

श्रीः॥ अथ साधारणस्तीर्थविधिः प्रथमं सम्यगुच्यते। प्रयागादित्रयविधिः पश्चादित्यत्र संग्रहः॥ २॥ तत्र यात्रायाः कामितीर्थमाता
मुनींद्रैः कृताः प्रयुक्ता ह्यनुमोदिताश्च। ता ब्रह्मचारी विधिवत्करोति संयतो गुरुणा संयुक्त इति ब्रह्मपुराणवचनात् गुरुनियुक्त
स्यैव ब्रह्मचारिणोऽधिकारः। गृहस्थस्य तु सपत्नीकस्यैवाधिकारः। ब्रह्मपुराणे [illegible] वैश्योपाख्याने। पत्नीं पुण्यतमां भा
र्यां योषां त्यक्त्वा प्रयाति हि। तस्य पुण्यफलं सर्वं वृथा भवति नान्यथेत्युक्तेः॥ विधुरस्यापि। पत्न्याधिकारेष्वथवा निवर्त्तेरिति
वचनादस्यैवाधिकारः॥ वनस्थस्यापि। [illegible] तीर्थस्य सेवनं। विधाय वर्त्तेत भार्यायाः पुत्रेषु विनिधाय
चेति कौर्म्योक्तेः। सन्यासिनोऽपि। ग्रामैकरात्रं वसेन्नो नगरे त्रिरात्रं तीर्थे पंचरात्रं वसन्निति कात्यायनोक्तेः। क्षत्रियस्य तु
नृपस्य ब्राह्मणपुरःसरस्यैवाधिकारः। सर्वस्वनाशश्च भवति नान्यपरस्य ब्राह्मणो नमृत एव कृत्वेति ब्रह्मपुराणात्। वैश्य
शूद्रयोरपि। ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम। न वियोनिं व्रजंत्येते स्नातास्तीर्थे महात्मन इति भारतवचनात्। यत्तु
मनुः। जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मंत्रसाधनं। देवताराधनं चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् इति। तद्विषये नाविरोधेन निरंतर
तीर्थयात्रादिन कर्तव्यमित्येवंपरं। स्त्रियाश्च भर्तृशुश्रूषात्यागेन तीर्थयात्रादिनिषेधपरं। मात्रा ह्यस्य प्रकरणेषु कामस्य
सर्वस्यापि। मातुः पितुः श्वश्रुमतस्तथा स्थितेति वचनात्। तस्मात्सर्वेषां तीर्थयात्रायामधिकारः॥ ॥ अथ तीर्थफलतारत
म्यकरणानि। शंखः। तीर्थं प्राप्य प्रसंगेन स्नानं तीर्थे समाचरेत्। स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राकृतं न तु॥ प्रसंगेन वाणिज्य

त्रिस्थलीसेतु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रि·से·
२

यस्तु पैठीनसिः स्वार्थं तीर्थफलं तस्यपः प्रसंगेन गच्छति। षाउशांसं स लभते यः परार्थेन गच्छति इति तन्न प्रसंगेन तु दृश्य तीर्थान्तर प्रसंगेन
परार्थं नन तत्र गृहीत्वेत्यर्थः। प्रभासखण्डे तु परान्नेन गच्छतीति पाठः। तत्र परान्नं भुंजान इत्यर्थः। प्रभासखण्डे। यश्चान्नं कारयेत् कृत्वा ती
र्थयात्रां तथेश्वरः। स्वकीयद्रव्ययानाभ्यां तस्य पुण्यं चतुर्गुणं। उक्तं च भारते युधिष्ठिरं प्रति। नेतान्यत्र रूपी न्यस्मात्तेन तेषु गुणं फलमिति।
अथ यानविचारः॥ तत्र दिष्टसप्तफलतारतम्यं। गोयाने गोवधः प्रोक्तो हयमाने तु निष्फलं। नरयाने तदर्धं स्यात्पद्भ्यां तच्च चतुर्गुणं इति
मात्स्यकौर्म्ययोः। चतुर्गुणमित्यत्र कृतेव चतुर्गुणाधर्मं इति वदुणशब्दः पादपर्याय अतुर्थांशपरः। तथान्य। पद्भ्यां तेन तत्फलं चतुर्गुणं च
तुश्चरणं पूर्णमितिभावत्। अन्यप्यामति तिनिरूपान तत्तम्पामित्यर्थः। तथा च नारायणिः। द्विर्भाजनं ततो मांसं हरेत्तीर्थफलस्य वै। या
नमर्धं च तु र्थांशं स नोपानहमेव च। तस्माद्वि तेर्विहीनस्तु सर्वं तीर्थफलं लभेत्। अयं च निषेधः शक्तविषयः। तथा च कौर्म्ये। नरयानं च
श्वतरी हयादिसाहितो रथः। तीर्थयात्रा स्वशक्तानां यानं दोषकरं नहीति। यत्र च नावा विना गमनं नैव न संभवति शंखद्वार गंगासागरा
दौ यावति मार्गप्रवेशे नद्या याका नपद्यागमनासंभवस्तत्र नौका गमनं न दोषाय। तदुक्तं। नौकायानमयानं स्यादिति। अंगवंगकलिं
गादि देशनां गमनं निषिद्धं। तत्रापि तीर्थमात्रोद्देशेन गमनेन न दोषः। अंगवंगकलिंगेषु सौराष्ट्रमगधेषु च। तीर्थयात्रां विना गच्छ
न्पुनः संस्कारमर्हतीति स्मृतेः। इति यानविचारः॥ ॥मात्रा विशेषे गुरु मौण्ड्यादिकं न दोषाय। तदुक्तं। गोदावर्यां गयायां च सिं
हस्थे गुरौ। सुरासुरगुरूणां च मौढ्य दोषो न विद्यते। वायुपुराणे। गयायां सर्वकालेषु पिंडं दद्याद्विधानतः। अधिमासे

जन्मादिनेऽअस्ते चापि गुरुशुक्रयोः। नत्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थे च बृहस्पताविति। नमश्राद्धस्यपात्रापवर्तकत्वाद्यात्रानिषिद्धा
दुःप्रथा। अधिमासे जन्मऋक्षे अस्ते च गुरुशुक्रयोः। तीर्थयात्रा न कर्तव्या गयागोदावरी विनेति। पाद्मे। काशीमुद्दिश्य मा नानां
सर्वः स्यात्समयः शुभः। मंगलेसक्तलं वस्तु नकिंचिद्विविचारयेत्। इति कालशुद्धिः॥ ॥अथ तीर्थगमनविधिः। स्कांदे। तीर्थयात्रां
चिकीर्षुः प्राग्विधायोपोषणं गृहे। गणेशं च पितॄन्साधून्यथाशक्त्या प्रपूज्य च। कृतपारणको हृष्टो गच्छेन्नियमधृक्पुनः। आग
त्याभ्यर्च्य च पितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत्। आगत्येति तीर्थयात्रां कृत्वा गृहागमनेन पुनः श्राद्धं कार्यमित्यर्थः। श्राद्धं चोपवासो
त्तरदिने। उपोष्य रजनीमेकां प्रातः श्राद्धं विधाय च। तिस्रो दोक्कोशमात्रं पारव्यानोत्। उद्यतस्तु गयां गंतुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः।
विधाय कार्पटीवेषं कृत्वा ग्रामं प्रदक्षिणं। ततो ग्रामांतरं गत्वा श्राद्धशेषस्य भोजनं। ततः प्रतिदिनं गच्छेत्प्रतिग्रहं विवर्जयेत्।
इति विष्णुपुराणात्। श्राद्धानंतरं कार्पटिकवेषोपि कार्यः। कश्चित्तु गयामात्रमुपक्रम्येन विधानात् गयायात्रायामेवायं विधिरि
त्याहुः। प्रयागतीर्थयात्रायां पितृमातृवियोगतः। कचानां वपनं कुर्याद् वृथा न विकचो भवेदिति विष्णुवचना दुपवासादे
नैश्राद्धात्पूर्वं मुंडनमपि कार्यं। कश्चित्तु। प्रायश्चित्तार्थं यात्राभावे वदमित्याहुः। कार्पटिकवेषेण तीर्थगमने तदिदस्याहुः।
श्राद्धं च तीर्थश्राद्धवद्व्यपदेशे नेतं द्वादशादेवतं नामतभेदेन कार्यं। इदं च घृतमात्रेण कार्यं। श्राद्धं कुर्यात्स सर्पिषेति विष्णुपुरा
णोक्तेः। सर्पिर्वति तत्तीर्थयात्रा निरपेक्षसाधनताबोधनादिति केचित्। घृतप्रचुरमित्यन्ये। घृतप्रधानकद्रव्यकमिति स्मृति
रत्नावलीमदनपारिजातकारादयः। कार्पटिकवेषधारणं च गमनकालेन तु भोजनादिकालेपीति केचित्। भोजनादिकाले पील्नेना

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मि.से. २ अथ तीर्थयात्रायां नागम्भ भारते । संप्राप्य तस्मो तीर्थयात्रां आत्मनाप्य वमन्यते । नासोपाति निवर्तेत तदंतं तस्य जीवितं । तथा । तीर्थं गच्छ
न्वरेत् संध्यास्विस्त एकेन मानवः । नास्नातो नाशुचिर्गच्छेत् दुष्कार्ये नक्तकौ । अनेन रात्रौ कृतमाध्या । क्रिकेन प्रातः स्नानमिदं कृत
क्रियेण न चलितव्यमिति युक्तं भवति । अशुचिः मूत्रपुरीषं वा कृत्वा । कृतशौचः । चांडालोदक्यादिस्पर्शे स्नानाचमनादिना
मिति सति अकृतस्नानाचमनादिश्च । मनुष्यस्पर्शनाते । देवयात्राविवाहेषु यज्ञेषु प्रकरेषु च । उत्सवेषु च सर्वेषु स्पृष्टास्पृ
ष्टिर्न दुष्यतीति । बृहस्पतिश्च । तीर्थे विवाहे यात्रायां संग्रामे देशविप्लवे । नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यतीति । एतद्यत्रा
हमनेन स्पृष्टिः यत्पक्षे ज्ञानं नास्ति तद्विषयकमिति मदनपारिजातका[illegible] । आर्तवार्यस्पर्शे देवपानादिकार्ये दोषाभावः । ६.ज.
भोजनादौ तु स्नानव्यतिरेकपानम् उक्तेत्याहुः । न सूतकीति नाशौचवानित्यर्थः । मनुष्याः अयं सूतकं नास्ति तीर्थयोगणाते
व्रतादिमात्राविषयं । व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने जपे । प्रारब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकमिति विष्णुपुराणात् ।
अतएव प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः । नांदीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रियेति । नाव मात्रविषयमेवा
रंभाविष्णुनोक्त इति वाच्यं । अन्यतु यत्र नेरं तीर्थयात्रानुष्ठानं । तस्मात् प्रारब्धे सूतकाभावो नैतद्विषयः । अतएव सहस्र
भोजनादौ सूतके न वत्पवेत्याहुः । उभयथापि यात्रारंभे सूतके सति आशौचकाले तत्र व परिकल्प्य शुद्धौ सत्यां गच्छे
दिति सिद्धं । मनु । विवाहयज्ञदुर्गेषु यात्रायां तीर्थकर्मणि । न तत्र सूतकं तद्वत् कर्म यज्ञादि कारयेत् इति । पैठीनसिवचनं ।
अनुष्ठाने बोधितं । मासोपवासादौ तद्विषयमिदं । न च तीर्थयात्रानैरंतर्येण

तन्मार्गे वेषभ्यादिनान्तराभावे सति तीर्थयात्रायामाशौचं नास्ति । इत्येवं परं । अनयोर्दिशारजस्वलास्नीत एव चत्वारि दिनान्यंतिवा
न्य पंचमाक्रिव्रजेत । देवकर्म पित्र्यं च पंचमे हानि शुध्यतीति वचनात् । यात्रायाश्च देवकर्मत्वात् अंतरा तीर्थंतर प्राप्तौ स्नान
श्राद्धस्यावश्यके । उपवासक्षौरे तु उद्देशेन कार्यं । मतानां तु तर्पणश्राद्धादिफलमोक्षमेवेत्याहुः । तथाच जाबालिः । प्रवाह •
• भिमुखो मज्जेत यत्रापः प्रवहंति वै । स्थावरेषु च सर्वेषु आदित्याभिमुखस्तथेति । स्नानमंत्रः ब्रह्मप्रभासखंडे । ॐ नमो •
• देवदेवाय शितिकंठाय दंडिने । रुद्राय चापहस्ताय चक्रिणे वेधसे नमः । सरस्वती च सावित्री वेदमाता गरीयसी । सन्निधा •
• नागेदुः ष्य तीर्थ एवात कच्चित । तीर्थयात्रायै चरितायदि देवात्परावर्तस्तदा विशेषो गरुडपुराणे । तीर्थं चलितश्चापः कोपि
पुनरायाति वै गृहे । अनुज्ञातः शुचिर्विप्रैः प्रायश्चित्तं समाचरेत । संकल्प्य वा पनिमित्तमिति भावः । तथाच । मनुः तीर्थमुखे वा
मृत्याज्ञ जनशानकृत छिद्रं तराव्रतमतः रूपाणां मंडलं कं घ्नेत । आनन्दे मासोपवासादिरूपा पयसा दिन तेरक्रते इति चक्रा
राध्याह्नायः । द्विविधस्याप्यंतरामृतस्य ऋषिलोकप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः । महत्त्वं तरा कर्मनाशानदी पतति तदा तज्जलस्पर्शो [illegible] भवति यथा ३
तथांगतव्यः । कर्मनाशाजलस्पर्शात् करतोया विलंघनात् । गंडकी बाहुतरणात् पुनः संस्कारमर्हतीति वचनात् । प्राच्यास्तु । करतोयाज
लस्पर्शात् कर्मनाशाविलंघनादिति पठंति तत्र । करतोया कुरंगचक्रिराजापो चितोनराः । अश्वमेधमवाप्नोति विगाह्य प्रय
तः शुचिरिति भारते । दानधर्मे पुस्नानम्य वचनात् । यात्राकर्तृध्यानतो ब्रह्मचर्यं । तीर्थानि गच्छतामित्युपक्रम्य नतो ब्रह्मचारिणैति स्मृते.

॥[illegible]॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रि.से
३

अथतीर्थप्राप्तिदिनकृत्यं।यानानितुपरित्यज्यभाव्यंपादचरैर्नरैः।उषित्वालोठनीतत्रकृत्वाकार्पटिकाकृतिं।गोष्ठनींतिष्ठेतिसा
ष्टांगंप्रणम्येत्यर्थः।कृत्वाकार्पटिकाकृतिमिति।मुख्ययात्राप्रकारेणकार्पटिकाकृतिर्नकृतातदाप्रवेशदिनेकार्येत्यर्थः।ततः।गत्वा
स्नानंप्रकुर्वीतवपनंतदनंतरं।स्नानंसचेलंकुर्यादितिकाशीखंडात्।अथतीर्थोपवासः।तत्रकाशीखंडे।यदह्नितीर्थप्राप्तिःस्या
त्तदह्नःपूर्ववासरे।उपवासःप्रकर्तव्यःप्राप्तेह्निश्राद्धदोनवोदिति।तीर्थप्राप्तिपूर्वदिनेउपवासोविहितः।प्रभासखंडेतुउपवासं
नतुकुर्यात्तस्मिन्नहनिसुव्रतइतितीर्थप्राप्तदिने।तथाचमुंडनंचोपवासंचेत्यनेनस्वरूपमात्रविधौकालद्वयस्यात्यन्तप्राप्तस्य
तुल्यबलत्वमाग्निहोत्रपयोदध्यादिवद्विकल्पः।तत्राद्यपक्षेप्राप्तिदिनेतीर्थश्राद्धशेषभोजनमपिसंभवति।द्वितीयपक्षेश्रा
द्धशेषस्याघ्राणंकृत्वोपवासएवएकादश्यादिवत्॥अथतीर्थमुंडनेदेवलः।मुंडनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधिः।वर्ज
यित्वाकुरुक्षेत्रंविशालांविरजांगयां।विरजमुत्कलदेशेयत्रनमधर्मराजेनगयासुरनाभौविरजाद्रिस्थापितइतिवामदीपे।
दक्षिणदेशस्थलोणारक्षेत्रमपिविरजामित्यादित्यपुराणे।क्वचित्तुनैमिषंपुष्करंगयामितिपाठः।नचास्यप्रयागेकल्पनंकुर्या
अनुर्धाकरणवत् दित्यादिवचनांतरेविशेषउपसंहारोनाद्यइतिवाच्यं।सर्वतीर्थेष्वितिसामान्यविधेःसर्वशब्दबहुवचनबलादशेषपरत्वास्य
पत्वादुपसंहाराभावात्।यदेवविधेयंतत्यादिवत्।तदुक्तं।सामान्यविधिरस्पष्टःसंक्रियतेविशेषणइति।इदंचमुंडनं
दशमासानंतरंपुनस्तीर्थप्राप्तौकर्तव्यं।संवत्सरेद्विमासानपुनस्तीर्थंव्रजेद्यदि।मुंडनंचोपवासंचततोयत्नेनकारयेदितिस्मरणात्।

दशमासोत्तरप्राप्तावश्यंकार्यं।अंतरातुफलेया भवतु।ननुनियमइतियत्नेनेत्यस्यायमर्थःप्रयोगेतुविशेषोवक्ष्यते।मुंडनेसंकल्पश्चमुं
डनंकारयिष्येइति।ननुकरिष्येइतिवचनस्यनापितकर्तृकत्वात्।गंगांप्राप्यसरिच्छ्रेष्ठांवपनंयानकारयेत्इतिनारदीयस्यासांगतिकाचि
त्।बहवस्तुकेशवियोगसन्निधानरूपस्य...पुनस्यच्युतकेबाधकाभावात्।यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच
केशानाश्रित्यतिष्ठंतितस्मात्केशान्वपाम्यहं।इतिमंत्रलिंगाच्चवपनंकारयिष्येइत्येवसंकल्पइत्याहुः।इदंचवपनंकेशश्मश्रुक्रमेणकार्यं।
गत्वास्नानंप्रकुर्वीतवपनंतदनंतरं।वपेत्केशांश्चश्मश्रूणिनखानिचनिकृंतयेदितिकेचित्।अन्येत्वेतद्वचनस्यवपनमात्रविधानक
त्वात्क्रमस्याविधानेगौरवाद्वाक्यभेदप्रसंगाच्च।देवार्चेययज्ञेकुर्वीतेत्यादिनाकेशाग्रधमवपनेनिंदापूर्वकश्मश्र्वादिवपनप्र
शंसायाआपस्तंबानामश्रुतोप्रतीतः।श्मश्रुकूर्चमाराद्रोवपनमित्याहुः।तत्राप्युदकसंस्थतामेदक्षिणश्मश्रुवपनमादौपित्रादि
मतोतुदक्षिणसंस्थत्वीमेवोरश्मश्रुवपनमादाविति।वपनप्रकारश्चापरार्के।उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावपनंकारयेद्बुधः।केशश्म
श्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवापयेत्इति।तत्रमतिभिःकक्षोपस्थशिखावर्जंऋतुसंधिषुवापयेदिति।ऋतुसंधिष्वेतिपरि
संख्यानाऋतुसंधिव्यतिरिक्तकालेतीर्थप्राप्त्यादिनिमित्तेनकार्यमितिविधानामभावोप्ययमेव।आहिताग्निभिस्तुपर्वव्यतिरिक्त
स्तुकालेपितीर्थनिमित्तकंमुंडनंकार्यं।एतस्यानैमित्तिकत्वात्पित्रादिमरणनिमित्तकमुंडनवत्।पर्वनियमाभावात्।आचारार्थ
।जीवत्पितृकेणापितीर्थमुंडनंकार्यं।विनातीर्थंविनायज्ञंमातापित्रोर्मृतिंविना।योवापयतिलोमानिसपुत्रःपितृघातकः
इतिवचनात्।तत्रापितीर्थांतरेश्राद्धयथासामान्येन।प्रयोगेतुप्रतीतिपालमिश्रस्याः।तीर्थमुंडनेनिषिद्धकालोपिकार्यः।निषेधश्च

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नि.सि. ६

वृद्धगार्ग्यः। रव्यारसौरवारेषु रात्रौ पाते च नाहनि। आद्याह प्रतिपद्रिक्ता नन्दाश्चोत्तरेषु वर्जयेत्। आरो। भौमः। सौरिः शनिः। पातो व्यतीपातः रिक्ता। ४। ९। १४॥ नन्दा २।७।१२॥ गार्ग्यः। षष्ठ्यमापूर्णिमापाते चतुर्दश्यष्टमीतथा। आशु संनिहितं पापं निषु तेलभगोक्षुरे। आस: न क्षत्रेषु न कुर्वीत मासि जातो भवेन्नरः। न प्रोष्ठपदयोः कार्यं तैनाग्नेयेषु कार्यपत्तभारत। दारुणेषु च सर्वेषु कुष्टतारां च वर्जयेत्। त था। विवाहमौंजी चूडासु वर्षमर्धं था। कुंभे कर्कटके चैव न कन्यायां कार्म केरवो। गाम खंडं प्रहस्य स्थापितं च आशामते यमः। तथा। विवाहमौंजी चूडासु वर्षमर्ध त दर्धकं स्नान्तर्वत्न्या चजा। मासां नेष्यते केशनापनमित्यादि। इति मुंडनविचारः॥ ॥ अथ पतीर्थस्नानं। तत्र च यन्नौ विशेषो निप स्थल
रीतप्रवाहादिति न न कार्यं। तदुक्तं। प्रत्यावन्नादके स्नानं वर्ज्येन या द्विजातिभिरिति। अस्पर्शगंगा धामपवादः। प्रतिस्रोतोरजो दोषो रथ्याजलनिवेशने। गंगायां नप्रदुर्ष्यति साहि धर्मद्रवः स्वयमिति। निषेधांतरमपि। शाल्मली। खदिरी लिंबकरंजाश्व हरीतकी। कोविदारकपित्थार्कबदर्येरंडाग्रयः। लोकुथ्यार्खदिर श्वेषां स्नानं काथाद्वर्जयेत्। बदरी च बिभीतकौतिपाठांतरं। पूर्वरात्रिसंध्यादिषु निषेधः। सोऽप्याकस्मिकतीर्थप्राप्तौ न प्रवर्तते। तदाह वह्न्याज्ञवल्क्यः। ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रा तिप्रसवेषु च। स्नानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रावपि तदिष्यते। एतच्चायां लप्रहरद्वमयिषयं। महानिशामुपि ज्ञेयामध्यस्यप्र हरद्वयं। प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत्स्नानमाचरेत् इति पराशरोक्तेरिति कश्चित्। परार्थस्नाने विशेषो मार्कंडेयपुराणे। मातरं पितरं जायां भ्रातरं सुहृदं गुरुं। यमुद्दिश्याभिमज्जेत ताष्टमांशं लभेत सः। स्मृतिदर्पणे तु। दशमांसं लभेत स इति पाठः।

च

पठीतंसः। प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिणि मज्जयेत्। मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सोऽष्टभागं फलं लभेत्। तत्र मंत्रः। कुशोसि कुशपुत्रो सि ब्रह्मणा निर्मितः स्वयं। त्वयि स्नाते स च स्नातो यस्येदं ग्रंथिबंधनमिति। कुशप्रतिकृतिः कुशमयी प्रतिमैव कार्या इत्येके। ग्रंथि बंधनमिति मंत्रलिंगात् त्वाम्नाग्रंथिबंधनमात्रं मन्यतेऽपरे। इदं परार्थस्नानं प्रतिकृतिस्नानं च जीवतामेवोद्देशेन कार्यं। म तानां तु तर्पणश्राद्धादिफलभाक्त्वमेव स्यात्। तथा च नाबालिः। प्रवाहाभिमुखो मज्जेद्यत्रापः प्रवहंति वै। स्थावरेषु च स र्वेषु आदित्याभिमुखस्तथेति। स्नानमंत्रश्च प्रभासखंडे। ॐ नमो देवदेवाय शितिकंठाय दंडिने। रुद्राय चापहस्ताय चक्रि णे वेधसे नमः। सरस्वती च सावित्री देवमाता गरीयसी। सन्निधाना भवत्यत्र तीर्थे पापप्रणाशिनी। सर्वेषामेव तीर्थानां मयं म नुदाहृतः। इत्युच्चार्य नमस्कृत्वा स्नानं कुर्याद्यथाविधि। उच्चार्य नमस्कृत्वेत्युक्तेर्यं मंत्रो न स्नानेकारणं। किंतु प्रा र्थनामात्रं। स्नानकारणत्वे न मंत्रलिंगबाधात्। मद्वायं मंत्रः। सागरः स्वनति र्घोषिद इहस्त्रासुरांतक। जगत्स्रष्टृ जगन्मर्द नमा मि त्वां सुरेश्वर। तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पांतदहनोपम। भैरवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि। इमं मंत्रं समुच्चार्य तीर्थे स्नानं समाचरेत्। अन्यथा तत्फलं स्यार्धं तीर्थे शोहरति स्वयं। अत्र नमो अपमे नमोः प्रार्थ्यैव कल्पादि कल्पः॥ इति स्नानविधिः॥ ॥ अथ नार्थका
मतर्पणं। तत्रादौ स्वशाखानुसारेण स्नानांगं कृत्वा पश्चात्तर्पणं देवर्षिपितृतर्पणं कृत्वा श्राद्धं त्रागेव पितृणामपि कार्यं। तत्र त

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

=श्राद्धेपिताततोमातासापत्नजननीतथा। मातामहः सपत्नीकान्श्रान्मपत्नीह्यनंतरं। ...तभ्रातचितव्याभ्यमातुलश्वसपत्नीकाः। दुहिताचस्वसासाभ्यो...दौहित्रोभागिनेयकः
=पितृष्वसामातृष्वसाश्वशुरोगुरुरिक्थहरोरिस्सदपनं। एतेस्युःपितरस्तीर्थेतर्पणेचयमस्तुजय। चितितिपिनाः दितमरनर्म। एवंमातेलनाति=
१काल=

पर्णक्रमः। नार्तोवाञ्जितयेपित्रादिः। एवंसर्वान्पितृन्संतर्प्य एकांजलिंसर्वेभ्यो पदद्यात्। ...स्तंबपर्यंतं०इदमस्तुतिलोदकं। पूर्वो
क्तसकलतर्पणाशक्तौतु आब्रह्मस्तंबादिदेवश्लोकद्वयं। तेनैकेनमंत्रेणसतिलकुशान्त्रीन्जलांजलीन्दद्यात्। ...प्रत्यंजलिमंत्रा
वृत्तिः। संध्यार्घ्यदानवदित्येके। अन्येतु। भुवान्नीतिशान्तुप्रत्ययेनसमानकर्तृतावगमाच्चुवामुवासाइतिवत्। क्रियामात्रंतुवा
दितमोकरणत्वाभावात्सकृदेवमंत्रपाठोंनांजालिंदद्यादित्याहुः। अथतर्पणेतिलनिषेधः। भानौभौमेत्रयोदश्यांनंदाभृगुमघा
सु च। पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमिति। पक्षयोरुभयोराजन्सप्तम्यांशनिसंध्ययोः। विद्यापुत्रकलत्रार्थीतिलान्स
म्यसुवर्जयेत्। स्मृत्यर्थसारे। विवाहेचोपनयनेचौलेसतिपथाक्रमं। वर्षमर्धंतदर्धंचनैत्यकेतिलतर्पणं। वृद्धौसत्यांचतन्मासि
नैत्यकुर्वन्तिजतर्पणमितिच। अयंतीर्थेतर्पणेनप्रवर्तते। तीर्थेतिथिविशेषेचगयायांप्रेतपक्षके। निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्प
णंतिलमिश्रितमितिवचनात्। जीवत्पिताप्येवंतर्पणंकार्यं। तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुःकुशतिलोदकैः। तत्पितुस्तत्पितुश्चा
पिनामगोत्रादिपूर्वकमितिस्कांदोक्तेः। तीर्थेनैमित्तिकतयासुतरांतदधिकारात्। इदंचपुत्रपौत्राभावविषयमितिमदनपा
रिजातकारादयः। सन्यासिनातुतर्पणंनकार्यं। नकुर्यात्सततंभिक्षुःश्राद्धपिंडोदकक्रियामितिस्मृतेः॥ इतितीर्थेतर्पणवि
धिः॥ ॥अथनदीतीररजोदोषाः॥ व्याघ्रपादः। सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाः। तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वास
मुद्रगाः। भविष्योत्तरे। आदौकर्कटकेदेविसर्वानद्योरजस्वलाः। त्रिदिनंतुचतुर्थेह्निशुद्धास्युर्जाह्नवीयथा। महानद्यश्चसप्तपु

३तोयाप्रकीर्तितादृति। करतोयाः...तोयाः। गंगादिविषयतुदेवलः
गंगाचयमुनाचैवप्लक्षजातासरस्वती३

ण्याः॥ गोदावरीभीमरथीतुंगभद्राचवेणिका। तापीपयोष्णीविंध्यस्यदक्षिणेतुप्रकीर्तिताः। १भागीरथीनर्मदाचयमुनाचसरस्वती॥ वि
शोकाचवितस्ताचहिमवत्पर्वताश्रिताः। द्वादशैतामहानद्योदेवर्षिक्षेत्रसंभवाइति। अन्यनदीषुतु अगस्त्यपाद्यावधिरजस्वला
त्वमुक्तं। मात्स्ये। यावन्नोदेतिभगवान्दक्षिणाशाविभूषणं। तावद्ज्ञाममहानद्योरजसानाभिभूयते। ...
न्यनदसंज्ञिताः। शोणसिंधुर्हिरण्याख्याः कोकलोहितघर्घराः। शतद्रुश्चवतपरमपावनाः प्रकीर्तिताः। अयंतुरजोदोषस्तीर
वासिनांनास्ति। तदुक्तंनिगमे। नतुतत्तीरवासिनामिति। योगयात्रवल्क्यः। ...गोर्महिषीचैवब्राह्मणीचप्रसूतिका। दशरात्रेणशुध्यन्तिभूमिष्ठंचनवोदकं। ...नदीरखातंकूपाद्युदकंनवोदकं। व्यासः। उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेतस्नानेतथैवच। चन्द्रसूर्य
ग्रहेचैवरजोदोषोनविद्यते। इतिनदीरजोदोषविचारः॥ ॥अथतीर्थश्राद्धं॥ ब्रह्मपुराणे। परकीयगृहेषुस्थःस्वान्पितृन्स्तर्प
यन्नरः। तद्भूमिस्वामिनस्तस्यहरंतिपितरोबलात्। अतःपरभागंतत्समप्यादद्यान्मूल्यंचजीवनं। ...महानद्योनिषिद्धाः न
तुतीर्थादयः। तस्यस्वाभाविकत्वात्। तदुक्तंकौर्मे। वनानिगिरयोनद्यस्तीर्थान्यायतनानिच। देवखाताश्चगर्ताश्चनस्वामि
तत्परिग्रहत। गतीश्चकृत्रिमाः। क्षेत्रविशेषाः...। भारते। मुक्त्वाप्यथवाभुक्त्वारात्रौवक्तंनिरन्तरं। नकालनि
यमोह्यस्तिगंगांप्राप्यसरिद्वराम्मिति। तीर्थेकालविशेषेनारदः। तथा। पर्वकालेयथाकालेशुचिर्वाप्यथवाशुचिरिति। ...
श्रुतिः। ...आशौचेनमुक्तोपि। तथापिपैठीनसिः। विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि। नतत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेत्तदुक्त

मरीचि: विधवावासो...

[illegible] तृतीयप्राप्तौ द्वितीयदिने आशौचे तु तीर्थप्राप्तावाशौचापगमे [illegible]
[illegible] आमहेमश्राद्धविधिः । अन्यश्राद्धं तु तानि संप्रत्यमानि कुर्वन्नशौचे तीर्थप्राप्तौ द्वितीयदिने आशौचे तु तीर्थप्राप्तावाशौचापगमे कुर्यान्मासद्वयपि
लमासे तु तीर्थप्राप्तौ तदा शुद्धमासे पुनः कार्यं । योगादिकं मासिकं च श्राद्धं चापरपाक्षिकं । मन्वादिकं तैर्थिकं च कुर्यान्मासद्वयेपि
च इति स्मृतिचन्द्रिकाकालिखितवचनात् । अत्रापरपाक्षिकं प्रतिमासं कृष्णपक्षश्राद्धं । न तु महालयश्राद्धं । तस्य तत्र निषेधात्
[illegible] नरकप्रद [illegible] । नपरीक्ष्य द्विजस्तीर्थे ह्यन्नार्थी आजुपएव तु । एतच्च श्राद्धार्ह ब्राह्मणालाभे । यत्तु सार्थं तत्रापि गुणोर्नपि
री क्षेत पातित्यास्वल्पतदोषमुक्तः सुपरिहर्तव्या एवेति स्मृतिरत्नावलीकारः । अथ तीर्थश्राद्धनिषिद्धानि । देवीपुराणे । तीर्थश्रा
द्धं हि कर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितमिति । अर्घ्यमावाहनं चैव द्विजांगुष्ठनिवेशनं । तृप्तिप्रश्नं च विकिरं तीर्थश्राद्धे विवर्जयेत् । तथा
नावाहनं न दिग्बंधो न दोषो दृष्टिसंभवः । सकारुण्यं च कर्तव्यं तीर्थश्राद्धं विचक्षणैः । भविष्ये । आवाहनं विसर्गश्च तत्र तेषां न
विद्यत इति । अग्नौकरणमपि तीर्थश्राद्धे न कार्यमिति स्मृतिरत्नावल्यां । अयं चार्घ्यादिनिषेधः स्त्रीतीर्थप्राप्तिनिमित्तकेएव
श्राद्धे न तु तदधिकरणकश्राद्धमात्रे महालयादावपि । तथा । अयनादितपेश्राद्धं विष्णुवादितपं तथा । संक्रांतिषु च कर्तव्यं
पिंडनिर्वपणादृते इति । संक्रांत्यादिनिमित्तकएव पिंडनिषेधो न तु वार्षिके तद्वत् । तदुक्तं । न त्वन्यन्निमित्तके पितृयुग्मेपि
त्रपलणं भवेदिति विष्णुः । मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः । मंत्रोहेन यथान्यायं शेषाणां मंत्रवर्जितमिति ।
शेषाणां मंत्रवर्जितमिति विष्णुवचनात् । अस्यायमर्थः । शेषाणामिति कर्तरि षष्ठी ततश्च वर्णशेषाणां तत्तुल्यानां नप
[illegible] प्रत्यक्षविधिनाभावे विधाने न विकारतः । स्वशाखाचानिवे भानुवादात्कार्यकारिता । एवं च पितृशब्दस्य समवेतार्थ
[illegible] तरे प्रयोगाभावान्नोहः । पितृशब्दो हि अर्थः जनकवाची सापिंडीकरणं तथा श्राद्धं जनितपितृनामोपाजिना स्त्रीपुंससाधारणः । मतोपत्नवा

पत्नीतानां स्त्रीणां च कर्तव्यं श्राद्धं तेरमंत्रकं कार्यमित्यर्थः । अयमेव विधिः प्रोक्तः शूद्राणां मंत्रवर्जितः । आमं शूद्रस्य तु शूद्रस्य विप्रो मंत्रेण
गृह्यत इति । गृह्यते संबध्यत इत्यर्थः । अस्यान्नपारिभाषात्वेन प्रकरणानियम्यतया शूद्रस्य स्नानदानादावपि विप्रेण मंत्रः
पठनीय इति शूलपाणिः । तत्रामेन करणीति व्रीहिकमनस्य च प्रतिषेधः । तीर्थश्राद्धं च विश्वेदेवांश्चरिक्त्वा च नो । यदा काम्यप्रयोगे ।
पठनीय इति [illegible] । ॥ इति तीर्थश्राद्धविहितानि सिद्धश्राद्धविचारः ॥ ॥ अथामहेमश्राद्धविचारः । सुमंतुः । तीर्थे
नित्यप्रयोगे तु पुरुरवार्द्रवा च ॥
श्राद्धं प्रकुर्वीत पक्वान्नेन विशेषतः । आमान्नेन हिरण्येन कंदमूलफलैरपि इति । अन्नपाकश्राद्धं मुख्यं । उत्तरोत्तरं त्वनुकल्प इति मद
नपारिजातदिवोदासादयः । स्मृतिरत्नावलीकारादयस्तु । ग्रहणे तीर्थश्राद्धे च आमहेमश्राद्धं मुख्यं । सदैव हि जलौतेषु आम
श्राद्धं प्रचक्षत इति वचनात् । पाकश्राद्धनिषेधात् । अस्मिन्नु तीर्थसंक्रांतौ च यदा मेनेह स्नानानां जातिस्पृष्टः । गृहे तु अन्नेन वा ।
पक्वान्नेनाविशेषं इति वचनादित्याहुः । शूद्रेण तु आमेनैव सर्वदा कार्यं । सदा चैव तु शूद्राणां आमश्राद्धं विदुर्बुधाः इति सुमंतु
। आमश्राद्धे च विशेषः स्मर्यते । आमं ददाति चेद्राजन्नन्नात् द्विगुणं भवेत् । त्रिगुणं चतुर्गुणं वापि तत्र कृष्णमर्घं मतं । [illegible]
आत्तु रूपाहारादित्यर्थः । अन्नात्तरोत्तरपक्षो मुख्यः । हिरण्यत्वष्टगुणं चतुर्गुणं वा । अशक्तौ सममप्यामहेम वा देयं । तथा
आमश्राद्धं यदा कुर्यात् द्विजितः श्राद्धदः सदा । हस्त्यग्नौकरणं कुर्यात् ब्राह्मणैर्विधानतः । तथा दद्यादिजातिभ्यः शतं वाभिमतं
वा । तेनाग्नौकरणं कुर्यात् पिंडांस्तेनैव निर्वपेत् । षट्त्रिंशन्मते । आमश्राद्धं यदा कुर्यात् पिंडदानं कथं भवेत् । गृहपाकात्समुद्धृत्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

३ मंत्राणामूहोपि भवति। तथा च मरीचिः। आवाहने स्वधाकारे मंत्राणामूहवर्जनम्। विसर्जने। अन्यकर्मण्यनूहः स्यात् [illegible] आमश्राद्धविधिः स्मृतः।
सक्तुभिः पायसेन वा। पिंडदानं भवतीति शेषः। आमेन हव्यपाकेन सह पायसानां तु विकल्पः। आमश्राद्धे तु भाजनसंबंधो ऽपोशनादयो ऽलुप्तप्रयोजना निवर्तन्ते। कल्पतरौ धातकसत्तरः तदुक्तं। न विप्रश्रावणा ह्यत्र नुपर आयथा सुरं। आमश्राद्धे नैव कोशानं च पंचमं। अवगाहो ऽगुष्ठनिवेशनं। हेमश्राद्धे तु पिंडनिर्वृत्तिरिति दिवोदासः। स्मृत्यर्थसारे तु विकल्पः। तथा। आमश्राद्धे कर्तव्ये आवाहने। पितॄन्हविषे अत्तवे इति मंत्रे
त्रि. ले
अत्तवे इति पदस्थाने स्वीकर्तव्य इति पदोहः। स्वधाकारे नमो वः पितर इषे इति मंत्रे आमायेति पदोहः। विसर्जने नाजमाजेदिति मंत्रेण मायातेत्व इष इति पदे
न तृप्ता इति अप्रत्ययस्थाने तृप्यतेति पदोहः। यद्यपि पर्याप्तिवाचित्वादन्नोऽक्षरं मदत इत्यत्रातिति अन्यूहो निषिद्धस्तथापि वचना
दूहः। यदापि ब्राह्मणा बहवो न लभ्यंते तदाप्येकेनापि श्राद्धं कार्यं। अत्राभावेदितो भोजने तीर्थश्राद्धं महालये। एकस्मिन्नपि मत
यानं सप्यामित्यादिवचनात। यदाप्येकोपि न लभ्यते तदा तदभावे दर्भबटोपरि श्राद्धं कार्यं। पात्राभावे विरिलं कल्याप
तयज्ञानिधिनेरः। निधायदर्भचटाना सनेषु समाहितः। प्रैषानुप्रैषसंयुक्तं विधानं प्रतिपादयेत्। सर्वाभावे क्षिपेदग्नौ
गवेदयात्तदप्सु वेति दर्भलोकः। प्रैषानुप्रैषसंयुक्तमिति श्राद्धसंपन्नमिति प्रश्नप्रतिवचने स्वयमेव वदेदित्यर्थः। आमह
मपक्षयोस्तु श्राद्धं निर्वर्त्यकालांतरे ब्राह्मणाय तद्धृव्यं दद्यात्। यस्तु श्राद्धे अशक्तः सार्धं दानमात्रं कुर्यात्। तथाह देवल
पिंडमात्रं प्रदातव्यमभावे द्रव्यविप्रयोरिति। पिंडद्रव्याणि देवीपुराणे। सक्तुभिः पिंडदानं च संयावैः पायसेन वा। कर्तव्यं रू
जिभिः श्राद्धं पिण्याकेनेंगुदेन वा। संयावो गोधूमविकारः। पिण्याकस्तिलकल्कः। इंगुदी तापसतरुफलं। अन्नपूर्णपूर्वोक्ता

मेनु उत्तरोत्तरं ग्रासमिसाह। पिंडप्रमाणमाह गिराः। कपित्थबिल्वमात्रान्वा पिंडं दद्याद्विधानतः। कुक्कुटांडप्रमाणान्वा केषां
वामलकैः समान्। बदरेण समान्वापि दद्याच्छ्रद्धासमन्वित इति। तीर्थश्राद्धे च पिंडानां जलप्रक्षेपणे प्रतिपत्तिः। तीर्थश्राद्धं
सदापिंडान् क्षिपेत्तीर्थे समाहित इति वचनात्। पिंडदानेप्यशक्तस्तु तिल तर्पणमात्रं कुर्यात्। तिलैः सप्ताष्टभिर्वापि समवेतां
जलांजलिमिति वचनात्। तदयं संक्षेपः। शक्तेन तर्पणश्राद्धपिंडदानानि त्रीण्यपि कार्याणि। अशक्तेन तर्पणपिंडौ। अशक्तत
रेण तर्पणमात्रमिति कात्यायनः। द्वव्हूनि निमित्तानि जायेरन्नेकवासरे। नैमित्तिकानि कार्याणि निमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् इति।
तथाच एकस्मिन्नपि दिने क्रमेणानेकतीर्थप्राप्तौ बहूनि श्राद्धानि कार्याणि दर्शोपरागश्राद्धवत्। यत्तु नैकश्राद्धद्वयं कुर्यात्
समाने ऽहनि कुत्रचित् इति प्रचेतसो वचनं तत्समानतिथिकश्राद्धविषयं। संक्रांतिसमावास्यादिनिमित्तकश्राद्धानां तु देशा
द्येकनागस्य मातिशेषत्वात्तंत्रानुष्ठानं। यदि तु तीर्थप्राप्तिदिने वार्षिकं स्यात्तदा पश्चादेव कार्यं। तदुक्तं कालादर्शे। प्रत्याब्दि
कपुत्ताभ्यागमेषु विहितस्य च। संपातेदवतामदाद्या द्युग्मं समाचरेत् इति। तत्राप्यादौ तीर्थश्राद्धं पश्चा[illegible]र्षिकमिति वि
वेकः। इदं च तीर्थश्राद्धं दशमासानंतरं तीर्थप्राप्तावावश्यकं अंतराप्तु फले अपाकृताकृतं। संवत्सरे द्विमासोने इति प्रागुदा
हृतवचनेन च कारणे तीर्थश्राद्धस्यापि संग्रहादिति दिक्॥ अथ तीर्थश्राद्धविचारः। मैत्रायणीयपरिशिष्टे। महानदीषु सर्वा
सु तीर्थेषु च गयामृते। जीवत्पितापि कुर्वीत श्राद्धं पार्वणधर्मवित्। मन्नमातृकस्य तु प्रासंगिकतया प्राप्तोप्रतिप्रसवः। अयं

त्रि·से ८

परिशिष्टे। अन्वष्टक्यं गयाप्राप्तौ सत्यां मृतेऽहनि। मातुः श्राद्धं सुतः कुर्यात् पितर्यपि च जीवति। प्रासंगिकश्राद्धे सत्यां कार्यं। न तद्दिश्यं पगल्वेस
र्थः। ततश्च गयातिरिक्ततीर्थेषु जीवत्पितृकेण वक्ष्यमाणसर्वोद्देशेन श्राद्धं कार्यं। गयायां तु यदि प्रसंगाद्याति मृतमातृकश्च तदा मातृपार्व
णमात्रं कुर्यात्। मृतमातृकस्तु नैवेत्युक्तं कालादर्शस्मृतिदर्पणकारादयः। अपरे तु जीवत्पितृकश्राद्धविधायकवाक्यस्य साधारण्या मं
त् गयायामपि जीवत्पितृकेणापि पितृपित्रादिभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यः श्राद्धं कार्यं। एतस्मिन्श्राद्धे मृतमातृकस्यापि तत्पर्युल्लेखेन मातृश्रा
द्धसिद्धावपि अन्वष्टक्यमित्यादिवचनं मातृत्वादिरूपेण पृथक्पार्वणप्राप्त्यर्थं। गयायां श्राद्धनिषेधवचनानि तु मृतमातृके
णापि तच्छ्राद्धोद्देशेन न गन्तव्यमित्येवंपराणीत्याहुः। भ्रातरस्तु यद्यविभक्ताः युगपद्युगपच्च तीर्थं गतास्तदा पृथक् श्राद्धं
कुर्युः। अविभक्तास्तु युगपद्गतास्तु ज्येष्ठेनैव कार्यं। एकेनैवाविभक्तेन कृतं सर्वैस्तु तत्कृतमिति वचनात्। विभक्तास्तु पृथ
क्कुर्युः। सपुत्रस्य न कर्तव्यं भर्तुः श्राद्धं कदाचनेति स्मृतेः। अपुत्रमातुः कार्यमेव। अपुत्रा पुत्रवत्पत्नीति वचनात्। केचित्तु पु
त्रवत्या अपि पुत्रासंनिधाने ब्राह्मणद्वारा श्राद्धं कारणीयमित्याहुः। सांकल्प्यं च नाश्रोऽप्याह वसिष्ठः। आवाहनं स्वधा
शब्दं पिंडाग्नौकरणं तथा। विकिरं पिंडदानं च सांकल्पे षड्विवर्जयेत्। पाके [illegible]। एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात् सर्वं सुपर
स्थिति स्मृत्यर्थसारे। अनुपनीतास्त्रियश्च श्राद्धं ऋत्विजा कारयेयुः। स्वयं वा अमंत्रकं नामगोत्राभ्यां कुर्युः। देवेभ्यो
नमः स्वधा पितृभ्यो नम इति मंत्राभ्यां चेति। अभावे कारायनादयः। न तु यतिना तत्कार्यं। न कुर्यात्तीर्थके भिक्षुः श्राद्धं पि

ण्डकक्रियामिति वचनात्। पतितोऽपि न कुर्यात्। द्विजातिकर्मतो हानिः पतनमिति वचनात्। उपपातकादिना तु कार्यमेव। तस्य निमित्त
नैमित्तिकयोर्निषेधाभावात्॥ अथ तीर्थश्राद्धे संप्रदाननिर्णयः। गयातिरिक्ततीर्थेषु पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेति षड्दैव
त्यं। कर्मसमाप्तिं तमुक्तादेतन्नश्राद्धं षोडशा। मत्स्यादिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः षडिति स्थितिः। इति स्मृतिरत्नावलीकारादयः। स्मृत्यर्थ
सारे तु। तत्र मातृश्राद्धं पृथक्प्रशस्तमिति वदता कृताकृतत्वमुक्तं। अन्ये तु मातामहादिपार्वणमपि पक्षे त्याहुः। पित्रादिनवदै
वत्यं तथा द्वादशमित्यग्निपुराणोक्तेः। विकल्पार्थस्तथाशब्दः। मातृमातामहीपार्वणमपि पृथक् तत्सत्तदा पित्रादीनां मृतानां
हीनां च सपत्नीकत्वेन निर्देशः कार्यः। मात्रादिपृथक्श्राद्धपक्षे तु मदिता। कृतसहगमनास्तदा भर्तारं तां चोद्दिश्य
सहैव युग्मब्राह्मणभोजनं। पिंडा अपि च भयोद्देशेन एकैव इति मदनपारिजातकारादयः। हेमाद्रिमते तु सांवत्सरिकवा
सहैव कार्यं। तीर्थादौ पृथगेवेत्याहुः। सपत्नमातृसपत्नपितामहीसपत्नप्रपितामहीभ्यो तीर्थे दद्यात्। सपत्नमाता
महीभ्योऽपि। मातृसपत्नीनां तु पुत्रवतीनां कृपया सपत्नीपुत्रो दद्यात्। एवं पितृव्यादिभ्योऽपि देयं। तच्चैकोद्दिष्टमेव। पितृ
व्यभ्रातृपुत्राणामेकोद्दिष्टं सदैव हीति जातूकर्ण्यवचनात्। मातृमातृग्रहणं सपत्नमातुरपीति हेमाद्रिः। भ्रात्रे भगिन्यै
पुत्राय स्वामिने मातुलाय च। मित्राय गुरवे श्राद्धमेकोद्दिष्टं न पार्वणमिति सुमंतूक्तः। यत्तु वचनं। पितृव्यभ्रातृमातृणाम
पुत्राणां तथैव च। मातामहस्यापुत्रस्य श्राद्धादि पितृवद्भवेदिति। तदावश्यकतया तुल्यत्वार्थं न तु पार्वणविधानेन तुल्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नि.से. २ त्वार्थः। अत्र च पितृमातामहपार्वणेन निषेधः अन्यानि तु पार्वणैकोद्दिष्टानि कार्याणि। गयायां तु मातृपार्वणमावश्यकमिति च
स्मृतेः। अत्र च तन्त्रेण प्रयोगः। बहूनामपि नानाश्राद्धानां चेत्स्यात्समेऽहनि। तन्त्रेण प्रयोगं कृत्वा पृथक् श्राद्धानि निर्वपेत् इत्य
भिस्मृतेः। अत्र चाशक्तेनैकस्मिन्ब्राह्मणे सर्वाण्येकोद्दिष्टानि कार्याणि। अत एव चतुर्विंशतिमते। तीर्थेषु चैव सर्वेषु माघ
मासे मघासु च। एकस्मिन्ब्राह्मणे सर्वानाचार्यादीनपूजयेत् तु कः। पिण्डदानं तु पृथगेव। देवं च सर्ववर्णानां तन्त्रमेव। कालभेद
न तन्त्रं स्याद् द्रव्याभेदेन चैव हि। तस्मात्तन्त्रविधानात्तु योगपद्यं प्रतीयत इति संग्रहकारोक्तेः। यस्तु पराणीतो याति तेनादौ तत्पित्रा
दिश्राद्धं कार्यम्। पश्चात्स्त्रीमातामहस्य प्रपञ्चितं हेमाद्रौ। विधवा तु भर्तृपार्वणं स्वपितृपार्वणं च कुर्यात्। स्वभर्तृप्रभृति त्रिभ्यः पि
ण्डं स्वपितृभ्य एव च। विधवा कारयेच्छ्राद्धं यथाकालमतन्द्रिता इति स्मृतिदर्पणलिखितस्मृतेः। यस्यास्तु श्वशुरो जीवति सा भर्तृतत्पि
काप तामहप्रपितामहेभ्यः स्वपितरि जीवति तु तदा आत्मा तत्पार्वणमेव। मृतभर्तृकास्तु श्वश्र्वादिपार्वणं कृताकृतम्। एवं नवदे
६ वतं। क्वचित्तु मातामहादिपार्वणेन सह द्वादशदैवत्यमित्याहुः। अपरे तु स्वमातामहपार्वणेन पञ्चदशदैवत्यम्। अन्ये तु स्वमाता
महादिपार्वणेन सहाष्टादशदैवत्यम्। एतच्च न्यायमप्युपैति पममिति केचित्। जीवत्पितृकस्तु विशेषः। यद्धोतीर्थयस्य
न्यमाता तत्र पतिं तस्येति। यस्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः। विष्णुना लन्यो पि विशेषपुरुषः। पितरि जीवति
पितामहेभ्यः कृत्वा त्रयं कुर्यात्। पितरि पितामहे च जीवति मयां पितामहः। पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यादिति।

तस्मात्पितुरेव पित्रादयो मात्रादयो मातामहादयश्च जीवत्पितृकस्य तीर्थश्राद्धे देवताः। एवं च स्वमातुः पितृपत्नीत्वेनैकोद्दिष्टं
मातामहस्य च पितुः श्वशुरत्वेन। स च यदि द्व्यामुष्यायणादिना भिन्नमते पुनस्तरवत्। पितृनिमुक्तस्तु फलार्थमेव माता। यदा तदा यजमान
स्य पितृपितामहप्रपितामहानामित्येव ममाकारकवाक्यं च तथा एवं श्राद्धं कृत्वा स्वस्यापि श्राद्धहेतुप्रासंगिककृतीर्थश्राद्धं च
त्वात्पितुः पित्रादीनामित्येवंविधवाक्यं च न याश्राद्धान्तरं कुर्यात्। न तु तत्र प्रसंगो वा। भिन्नाधिकारिकत्वात्। यदा मृतमातृकः
पितृतीर्थं गतो याति तदा प्रथमश्राद्धं यजमानपत्नीत्वेन स्वमातुरेकोद्दिष्टं। द्वितीयं तु पितृपत्नीत्वेनैकोद्दिष्टमेव। ततो मातामहादि
पार्वणं कालादर्शादिमतेन तु गयायां जीवत्पितृकस्य श्राद्धे नजिकरणात् पितृत्वेन श्राद्धं नास्त्येव। गयातीर्थकृतीर्थेषु तु पितृ
पत्नीत्वेनैकोद्दिष्टमेव न तु पार्वणं वचनाभावात्। मनुजीवेदद्यिच वर्गाद्य स्वर्गं तु परित्यज्य दद्यादिति तदभावे मात्रादिविषये।
एवं च श्राद्धं पिण्डोद्धृत्य कृत्वा सामान्यपिण्डो पिदेयः। यदाह देवलः। एकं पिण्डमुपादाय संस्कृत्य च यथाविधि। ज्ञातिवर्गस्य
कृत्स्नस्य सामान्यमिति निर्वपेत् इति वक्ष्यमाणमन्त्रेण। स च मन्त्रः। पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च। गुरुश्वशुरबन्धूनां
ये चान्ये बान्धवा मृताः। ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः। क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः पङ्गवस्तथा। विरूपा आमग
र्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम। तेषां पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतामिति। अत्र श्लोकत्रयस्य प्रक्रमं गता। तानतेव
वाक्यार्थपरिसमाप्तेः। आब्रह्मणो ये पितृवंशजाता मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः। वंशद्वयेऽस्मिन्मम दासभूता भृत्यास्त्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

क्षेपं गया

प्रथमे दशकुर्वीत यदि न स्यात्स पिंडकं। ततोपि तुलसीपिंडमेवं। तथा गंगांतरे तथा। अस्थिश्राद्धं श्राद्धं चापरपार्श्विकं

त्रि॰ से॰ ९० तथैवाश्रितसेवकाश्च। मित्राणि सख्यः पशवश्च वृक्षाः स्पृष्टाश्च दृष्टाश्च कृतोपकाराः। जन्मांतरे ये मम संगताश्च तेभ्यः स्वधा पिंड

महं ददामि इति श्लोकाभ्यां पिंडांतरं देयं। अत्रापि पूर्ववदेकमंत्रता। यस्य त्वेवं श्राद्धकलापं प्रत्येकं च पिंडदानं रोगादिना कर्तुमश

क्तिर्व्याध्यादिना भावतः कालस्याभावो वा सम्यक्क्षेपश्राद्धमहं करिष्ये इति संकल्प्य ॐ पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः। मा

तामहस्तत्पिता च प्रमातामहकादयः। तेषां पिंडो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतामिति मंत्रेण एकं पिंडं दद्यात्॥ ॥इति तीर्थश्राद्धविचारः।

अथ तीर्थे अस्थिक्षेपविधिः। यमः। गंगातोयेषु यस्यास्थि क्षिप्यते शुभकर्मणा। न तस्य पुनरावृत्तिः ब्रह्मलोकात्सनातनात्।

तत्र कालविशेषः। अस्तं गते गुरौ शुक्रे तथा मासे मलिम्लुचे। गंगायामस्थिनिक्षेपं न कुर्यादिति गौतमः। तथा। अस्थिक्षेपं गयाश्रा

द्धं श्राद्धं चापरपाक्षिकं। प्रथमेब्दे पि कुर्वीत कृतं यस्योर्ध्वदेहिकं। यादृशाद्दूरमानं तु इति पाठांतरं। दशाहाभ्यंतरे यस्य गंगातोये

स्थि मज्जति। गंगायां मरणं यादृक् तादृक्फलमवाप्नुयात् इति वचनात् पुराणे। मातुः कुलं पितुः कुलं वर्जयित्वा नराधमः। अस्थी

न्यन्यकुलोत्थानि नीत्वा चांद्रायणं चरेत् इति द्व्यादिगोत्रविषयं। दयादिना नयनेन फलस्मरणात्॥ ॥अथ प्रकीर्णकाध्यायः।

एकां चंड्यां रवेः सप्त तिस्रः कुर्याद्विनायके। चतस्रो विष्णवे कार्याः शिवस्यार्धप्रदक्षिणं। सोरं प्रदक्षिणं कुर्वन्सोमसूत्रं न लं साम १०

घयेत्। सोमसूत्रादि परिणामं विश्वेश्वरादौ दोषाभावं च काशीप्रकरणे वक्ष्यामः। नमस्कारे पि विशेषः। अग्रे पृष्ठे वामभागे स

मीपे गर्भमंदिरे। जपहोमनमस्कारान्न कुर्याद्देवतालये। अग्रे मृत्युमवाप्नोति पृष्ठे त्वप्यक्षयः स्मृतः। वामभागे भवेन्नाशो दक्षि

णे सर्वकामदः। शिवेनार्पितमपि कार्यः। पद्मेः पशुपतेर्यद्दत्तं तत्ततो भुवि। पतंति पातकाः। सर्वे नोत्तिष्ठंति तदा सहेति वचनात्। पाद्मे। द्रव्य

मन्नं फलं तोयं शिवस्वं न स्पृशेत्क्वचित्। स्पृष्ट्वैव निर्माल्यं कूपे सर्वं विनिक्षिपेत्। नालं तु। ब्रह्माणं गच्छेत् विप्रभ्यो देय

मेव च प्रदापयेत्। कुर्यां गच्छमग्नौ च दहेत्सर्वं च तत्क्षणात्। अन्यत्र पस्स्वपदे व्याप्य नदीनेषु निक्षिपेत्। विप्रभ्यस्त्वर्पतद्देयं मा

तत्र्यायन्निवेदितं। ब्राह्मणभ्यस्तु तद्देयं गणशादिनिवेदितं। विश्वेश्वरादौ त्वपवादं वक्ष्याम। महादानानि ये विप्राः कुर्वंति ज्ञान

दुर्बलाः। स्वकृतान्नैव तद्रूपेणजायंते ब्रह्मराक्षसाः। अप्रचेत्यतिगः होमाद्ब्राह्मणा वनिकर्षितः। दशांशमर्घं तदद्यादन्यथा न नारद

हीयते। देवलः। नदीषु च नदी ब्रूमात्पर्वतेषु च पर्वते। स्कांदे। स्नानकाले न्यतीर्थेषु जप्यते जाह्नवीजनैः। पदामार्गगामिनो सर

स्वती व्यतिरिक्तनदी आपतति तदापरपारे स्नानादिकं कार्यं। सरस्वत्यां त्वर्वाक् तीरे। तदुक्तं। मार्गेतरा नदी प्राप्ता स्नानादि प

रपारतः। अर्वागेव सरस्वत्याः एष मार्गगतो विधिः। यत्र त्वर्वाक् तीरे रेवतीर्थे कश्यपतः सरस्वत्याः पारवर्ती प्रविशंतीस

तोऽन्यत्र यन्नादरण विनिष्पत्तीर्थ एव सर्वं कार्यं। नारदीये। मृष्टद्रुणात्यिते लिंगं विष्णुं नारायणमेव वा। न तस्य निष्कृति र्लोके

प्रायश्चित्तायुतैरपीति। याज्ञवल्क्यः। कृतं लिंगं रस्यादि स्मृत्यंतरे। इदं चेदानीं तन प्रतिष्ठापित विषयं। नतु पुराणादि विषयं।

तथा श्राद्धोपवासेनु पत्नी तोयं। क्षिप्तं वा पतितो पि वा। केशवं वाग्निवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते। तथा वपनं मैथुनं तीर्थं वर्ज

येत् गर्भिणीपतिः। श्राद्धं च सप्तमात्मासादूर्ध्वं चान्यत्र वेदवित्। श्राद्धं श्राद्धभोजनं। तथा नद्यः पर्वताग्रेषु नदेवालं त्युत्समि।

त्रि॰से॰
११

धूसर्वान्केशान्समुध्धृत्य छेदयेदंगुलद्वयं। तीर्थादिषु समर्थानां स्यादेवं केशनापनमिति वचनात् प्रयागे समग्रकेशानां सर्वकेशसमुच्चयस्य अंगुलच्छेदनमात्रं कार्यं
अथ प्रयागप्रकरणं। इह च त्रिस्थलीयात्रामहं करिष्य इति सामान्यतो वा प्रयागादियात्राः करिष्य इति विशेषतो वा युगपत्संकल्पो न घटते।
एकप्रयोगविधेरभावात्। किंत्वितिममेव तीर्थमुद्दिश्य संकल्पः कार्यः। अंतरालिकं तु सर्वं प्रासंगिकं। अतो यतीर्थफलं तस्यैतिवचनात्। या
त्रायाः सर्वमेव फलं। स्नानं श्राद्धादि सुपूर्णं यद्वा। दक्षिणात्यनादौ प्रयागयात्रैव तन्मात्रसंकल्पपूर्वकं कार्यं। ततः प्रयागे काशीया
त्रासंकल्पस्ततः काश्यां गयायाः। तत्र च तत्तद्यात्राफलं पूर्णं भवत्येव। किंतु दूरस्य समीपस्य कर्तव्यतायामपि च योजनतारतम्येन
प्रयासतारतम्यं फलतारतम्यं वा ध्वं॥ ॥अथ मुंडनविचारः। तत्र विधवानां साधारणविधावेव मुंडनमुक्तं सधवानां तु विशेषः। वि
द्धप्रतप स्त्रीणां नेष्यते केशवापनं इति दिवोदासीये। अन्ये तु समूलमेव वापनमाहुः। तस्मात्कं तु मुंडनं चापवासश्चेति सामान्यव
चनं तीर्थांतरे तु शिष्टाचाराभावान्न कार्यमिति वदंति। इदं च प्रयागमुंडनं योजनत्रयाभ्यंतरदेशागमने कार्यं न त्वनंतरदेशागमने नर्ध्व
मब्दाद्विमासाद्वा यदा तीर्थं व्रजेन्नरः। तदा तद्वपनं शस्तं प्रायश्चित्तमिति द्विजः। प्रयागे प्रतियात्रं तु योजनत्रयमध्यगे। यत्तु नैकसंव
त्सरे कुर्यात्प्रयागे वपनद्वयमिति तत् योजनत्रयांतर्याविषयं शतमुंडनं॥ ॥अथ माघस्नानारंभकालः। विष्णुः। सौरमास
मधिप्रत्याह। तुला मकरमेषेषु प्रातः स्नायी सदा भवेदिति। बाह्ले तु सावनं। एकादश्यां शुक्लपक्षे पौषमासे समारभेत्। द्वादश्यां
पौर्णमास्यां वा आरंभेन्मदा माघस्नानिकमास तावन्नीत तदा काम्यानां तत्रसमाप्तिप्रतिषेधान्मासद्वयं स्नानं तन्नियमाश्चा
नुवर्तते। सौरपक्षे तु न कदाचिदनुपपत्तिः। मकरस्थे रवौ माघमासमिमं पूर्णं स्नास्येऽहं देव माधव। तीर्थस्यास्य जले नित्यमिति सं
शुक्लपक्षे समापनं। विष्णुः। दर्शं वा पौर्णमासीं वा आरंभेन्मदा माघस्नानिकं मासान्तं मारभ्य स्नानमाचरेत्। पुण्यान्यहानि त्रिंशत्तु
मकरस्थे दिवाकरे इति अत्रैकादश्यां पौर्णमास्यां वा।

कल्पयेत्तत्र सिद्धि। इति विष्णुवचनात्। अस्य तीर्थस्येति मंत्रलिंगात् अस्य तीर्थस्नानारंभस्तत्रैव समापनं कार्यं। एकप्रयोगाणामेकदेशाल
भ्यैकादशसाधनात्। प्रत्यहं संकल्पमंत्रश्चायं। मकरस्थे रवौ माघे गोविंदाच्युत माधव। स्नानेनानेन मे देव यथोक्तफलदो
भवेति॥ ॥अथ प्रयागे मरणविचारः। दुष्कृतोऽपि दुराचारोऽपि ब्रह्महत्यादिपातकी। हरिं ध्यात्वा त्यजन्देहं प्रयागे मुक्तिमाप्नुयादि
त्यादिनां पुराणवचनैः प्रयागे मरणं नानाफलार्थत्वेन मोक्षार्थत्वेन च विधीयते। मोक्षार्थत्वे श्रुतिरपि सितासिते इत्यादि
का। अत्र केचित्। प्रयागमरणं न सर्वसाधारणं शूद्रस्य क्षत्रियाणां स्याश्रयाश्रमनराधमाः। एते त्वत्र पुः प्राणान्वै वर्जयि
त्वा द्विजोत्तम। पतित्वा ब्राह्मणस्तत्र ब्रह्महत्यामवाप्नुयादिति ब्राह्मणस्यापि निषिद्धत्वादित्याहुः। तत्र ब्रह्महत्यादिवाक्यस्य निर्मूल
त्वाद्दुष्पदस्य। अत्र यथाशक्ति सर्वप्रायश्चित्तकरत्वात् सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा काप्यभोगमनी तस्याद्धं च पिंडं तमिति स्वर्ध्वत्ता उपवासः प
रिक्षिफलाल्लरवपूर्वकं संकल्पपूर्वकं विष्णुं ध्यायन्नब्जजलप्रवेशादि कुर्यादिति संक्षेपः। एवं चमत्तानां निरात्मेवाशौचं सर्ववर्ण
साधारणं। न तु दशरात्रादि तु दं। आशौचं यान्महेते यामिति। आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनांबुभिः। तस्य त्रिरात्रमि
त्याशौचं द्वितीये त्वस्थिसंचयः। तृतीये तदकं दत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेदिति श्राद्धं एकादशाहिकं। पुत्रस्याप्यनाहमे
व अविशेषादिति दिवोदासीये। इदानीं तु सपिंडाः सर्वेऽपि दशाहादावेवाचरंति। यमुनास्नाने च विशेषः। आदित्यदुहि
तर्देवि यमज्येष्ठयशस्विनि। त्रैलोक्ये वंदिते पुण्ये पापं मे यमुने हर। इत्युक्त्वा च निमज्जां दूर्वा उज्जा चम्पाभक्तितः। त

त्रि॰से ९२ पंचत्वं वा [illegible] मिता [illegible] जलांस्थितः। ममापधर्मराजाय सत्यव चान कामम। नेवसंतापकालाय सर्वभूत क्षमाय च। औदुं
बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने। वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः। देवतर्पणवद् द्याच्चतुर्दश जलांजलीनिति पाद्मे।
॥ ॥इति प्रयागप्रकरणं॥ ॥अथ काशीप्रकरणं लैंगे। जन्मांतरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितं। अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रज
ति क्षयं मिति। तथा। मरणं दारमासेो [illegible] पापस्य कर्मणः। अविमुक्तं समासाद्य तत्क्षणाद्व्रजति क्षयमिति। अत्र वा
[illegible] तिरिक्त सकलकर्म क्षयो बोध्यः। अत्र काशीप्रवेशादेव जन्मार्जितमेव पापं नश्यति। तत्तीर्थस्नानादिना तु प्रारा
रब्धव्यतिरिक्त [illegible] नवी यपाप क्षयइति केचित्। अन्ये तु प्रवेशादेव जन्मी यपापनाशः। स्नानादिना तु ह्रासनाि [illegible] अपर
नवीयपाप क्षय इति केचित्। अन्ये तु प्रवेशादेव जन्मीयपापनाशः। स्नानादिना तु ह्रासन। निवृत्तिरित्याहुः। अपरे
तु प्रवेशादशेषमेव पापं नश्यति। तत्र तीर्थस्नानादिना तु काश्यामुत्पन्नानां पापानि यान्ति। न च तेषामपि लिंगशरीरस्य काशीप्रवे
शात्सकलपापनिवृत्तिस्तत्रा [illegible] तिर्यगादिकरणस्यापि न। यतो विधिनिषेधेषु मनुष्याणामधिकृतिया। अतः प
सगर धर्म शुपिशाचादीनां धर्मा [illegible] पुराणान्तु मनुष्याधिकारित्वात् कालस्य लिंगशरीरे पापनाशाभावात्। अतोस्ती र्थ
स्नानादिकं द्यादि जन्मीयपापनाशनत्वानि काश्युत्पन्नविषयाणि। अन्यत्तु गमनादौ प्रत्येकं सर्वपापनाशेपि प्रवेशाद्य
जातीयं सर्वपापं नष्टं तद्विजातीयमेव स्नानादिना नश्यतीत्याहुः। काशीरवंडे हूयं चाश्वमेधाख्यं ज्येष्ठशुक्लप्रतिपदो दशाम्य गम ९२
वधि दशाश्वमेधे स्नानायुक्तं। ज्येष्ठमासि सितपक्षे [illegible] प्रतिपदं तिथिं। दशाश्वमेधिके स्नात्वा मुच्यते जन्मपातकैः।
प॰ ध्या

ज्येष्ठशुक्ल द्वितीयायां स्नात्वा रुद्रसरोवरे। जन्मद्वयकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति। एवं सर्वासु तिथिषु क्रमस्नायी नरो नमः।
आशुक्लपक्षदशमीं प्रतिजन्माघमुत्सृजेदिति। दशहरा प्राप्य दशजन्माघहारिणी। दशाश्वमेधिके स्नातामासीं पश्येन्न यातनां।
लिंगं दशाश्वमेधेश [illegible] दृष्ट्वा दशहरा तिथौ। दशजन्मार्जितैः पापैस्त्यज्यते नात्र संशयः। स्नातादशहरायां तु पूजयेल्लिंगमुत्तम
मुत्तमाद्दशाश्वमेधेशं नतं गर्भदशां स्पृशेत्। ज्येष्ठमासि सितपक्षे स्नात्वा रुद्रसरे नरः। कुर्वन्वा वार्षिकी यात्रां न विघ्नैरभिभूय
ते। दशाश्वमेधावभृथे यत्फलं समवाप्यते। दशाश्वमेधतत्संस्नात्वा दशहरातिथौ। स्वर्धुन्याः पश्चिमे तीरे नत्वा दशहर
श्वरं। न दुर्दशामवाप्नोति पुमान्पुण्यतमः क्वचित्॥ ॥इति काशीप्रकरणं॥ ॥अथ गयाप्रकरणं। तत्र गयाश्राद्धाधिकारिणः श्रा
द्धकादेर्ज्ञेयः। विशेषस्तु पुत्रेषु विद्यमानेषु नान्यैर्वै कारयेत्स्वधा मित्यस्यापवादः। आत्मजो वान्यजो वापि गयाकूपे य
दा तदा। यन्नाम्ना पातयेत्पिंडं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतं। संन्यासिना तु श्राद्धस्पर्शमात्रं कार्यं। न तु श्राद्धतर्पणादि।
न तु कुर्याद्वायवीये। दंडं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिंडदः। दंडं स्पृष्ट्वा विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते। स्पृष्टेत्यनर्थत्वितर्पणं
स्पर्शमित्यपर्थः। तथा। गयायां मुण्डनं चैव कूपे पूर्ववत्तथा। दंडं प्रदर्शयन्भिक्षुः पितृभिः सह मुच्यते। अथ गयाश्राद्धे के
हेमाद्रौ। चिद्विशेषाः। महालयगयाश्राद्धं प्रेतश्राद्धं दशाहिकं। पिंडशब्दप्रयोगस्यान्नदानत्वीर्तयेत। अन्नपिंडः स्वधानम इत्या
दि तिगयेषु पिंडशब्दप्रयोगः। तथा। वृद्धिश्राद्धे गयाश्राद्धे मातिश्राद्धे तथैव च। सपिंडीकरणश्राद्धेन जपेत्पितृसत्कर्म
॥म२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्र. से. सानिमज्जनादिनिषेधः। अद मध्येगयाश्राद्धकरणे वृद्धिश्राद्धादि वर्मासिकान्यपकृष्यकृत्वागयाश्राद्धं कुर्यादितिकेचित्तन्न
२३ मूलं मृग्यं। महापातकिविषयेतु विशेषो ब्रह्मपुराणे। किंयतेपतितानांचगतेसंवत्सरेक्वचित्। देशधर्मप्रमाणत्वाद्गया
कूपस्य वै धुनि:। संग्रहे। महालयेगयाश्राद्धमातापित्रोर्मृतेहनि। कृत्वाद्गाहुपिकुर्वीत पिंडनिर्वपणंसुत:। गयाश्राद्धं च
नित्यं। गयायांपिंडदानेन पितॄणामनृणोभवेदित्यादिवचनैः। ब्राह्मणस्तोमसिद्यापजमणवा कर्मनसंयोगाक्षितिषा
च्छन्यायाच्च। अतएवकौर्म्ये। गयाभिगमनंकर्तुंयः शक्तोनाचरत्यति। शोचंतिपितरस्तस्यवृथातस्यपरिश्रमइति। तस्मा
द्यथाकत्वंनित्यंपुत्रस्य। अतोयथाशक्त्यनुष्ठेयं। तथापिसकृत्करणमेवनित्यं। तावतैवशास्त्रार्थसिद्धेः। आधिक्ये
बोध क नांविकोवीप्सार्थभावाच्चचातुर्मास्यवत्। पुनः करणेतुफलाधिक्यं न दूदन। तस्मादमुक्तेफिनादेनरकोद्वारादियथार्थ
फलं। काशीमरणादिनास्तुकतुतस्मिन्कृते गतः प्रत्यवायाभावरवफलंभवतीतिसिद्धं॥ ॥इतिगयाप्रकरणं॥ इतिश्रीसर्व
शास्त्रसर्वस्वाख्येनिबंधेतीर्थविषयककर्तव्यताधिकारः॥ ॥इतिपदवाक्यप्रमाणज्ञश्रीलक्ष्मीधरसूरेः सूनुनाभट्टोजी
दीक्षितेनविरचितास्त्रस्थलीसेतुः समाप्तः॥ ॥श्रीपरमेश्वरार्पणमस्तु॥ ॥शाके१७०८ काश्यपदेकार्तिकशुक्लप्रतिपदिपु
पपत्राभिधसोपनाम्नारवंडभट्टात्मजगोविंदेनलिखितमिदंपुस्तकं॥ ॥श्रीविश्वेश्वरार्पणमस्तु। ग्रंथसंख्या १२२६
प्रपंचदकेशंखलिखितो। प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टोयेनकेनचित्। अहंकारविमुक्तश्चसतीर्थफलमश्नुते। अनेनतीर्थयात्रामेव

नप्रतिग्रहोनिषिध्यते। पाद्मे। नतीर्थप्रतिग्रहीयात्प्राणैः कंठगतैरपि। अपिकामातुरोजंतुरेकं रक्षतिमातरं। तीर्थप्रतिग्रहो
यस्तु तीर्थविक्रमएवसः। विक्रीतायां तु गंगायां विक्रीतः स्याज्जनार्दनः। जनार्दनेतु विक्रीते विक्रीतंभुवनत्रयं। यस्तुलोल्याद्वि
जः क्षेत्रेप्रतिग्रहरुचिर्भवेत्। नैवतस्यपरोलोके नायंलोकोदुरात्मनः। ब्रह्मपुराणे। प्रवाहमवधिंकृत्वायावद्धस्तचतुष्टयं।
तत्रनारायणः स्वामीनान्यः स्वामीकदाचन। तत्रनप्रतिग्रहीयात्प्राणैः कंठगतैरपि। दानधर्मे। भाद्रशुक्लचतुर्दश्यांयाव
दाक्रमतेजलं। तावद्गर्भंविजानीयात्तदूर्ध्वंतीरमुच्यते। पाद्मे। सार्धहस्तशतंयावद्गर्भतस्तीरमुच्यते। स्कांदे। तीरात्गव्यूति
मात्रंतुपरितः क्षेत्रमुच्यते। अत्रदानंजपहोमगंगायांनात्रसंशयः। प्र० तयोः प्रत्येकंक्रोशद्वयारब्धंगंगायां क्षेत्रमन्येन
मतुक्तेन। भविष्येपि। गंगासीमानकं प्रतिसर्वपापापशेषतः। दिशोदशपश्यैवंतेसिंहंद्रष्टास्त्रथामगाः। एकयोजनवि
स्तीर्णादिक्षुसीमातटद्वयं। अत्रगुरुचरणाः। गर्भप्रतिग्रहनिषेधः प्रसिद्धनदीषु। प्रसिद्धतरगंडकादिष्वनुतीरेपि। गंगायां
तुक्षेत्रेपीतिविशेषः। पाद्मे। अथचेत्प्रतिग्रहीयाद्ब्राह्मणोवृत्तिकर्षितः। दशांशमर्जितंदद्यादेवंधर्मोनहीयते इतिशंखमहाये।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भट्टोजीदीक्षितकृतत्रिस्थलीसेतुसारसंग्रहः।पत्रे १४

Indira Gandhi National
Centre for the Arts